

Baumwolle im türkischen Zentralasien, Philologische und wirtschaftshistorische Untersuchungen anhand der vorislamischen uigurischen Texte, Simone-Christiane Raschmann, VSUA Band 44, Wiesbaden 1995, VIII+218 s.

Yazarın doktora çalışmasına dayanan kitabı 1. Giriş, 2. Kaynaklar, 3. *böz*'ün Kökeni, 4. Pamukçuluk ve Pamuk İşlenmesi, 5. *böz*'ün Özellikleri, 6. *böz*'ün Farklı Kullanım Alanları, 7. Pamuklu Giysi Olan *böz*'ün Kullanımı ve metinlerden oluşmaktadır.

Giriş'te yaklaşık 500 yıllık bir dönem içerisinde, Uygurlarda *böz*'ün oynadığı role değinilir. İlk olarak *böz*'ün kullanıldığı bölge, Çinlilerin *xiyu* /*şiyu*/ 西域 (≡ Uyg. *kerüki uluş*) “batıdaki ülke, batı ülkesi”sinin sınırları, bugün Uygur bölgesi olan, tarihte Soğdların, Toharların, Eski Uygurların ve daha birçok halkın yaşadığı bölgelerin sınırları çizilir, yüzyılımızın başında yapılan bazı çalışmalara değinilir. Uygurların tarihine, Uygurlarla ilgili kaynaklara değinildikten sonra bölgenin ekonomik yapısına, konuyla ilgili çalışmalara yer verilir.

2. Kaynaklar bölümünde ilk önce yazılı kaynaklara yer verilir. Bunu bazı kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkan malzemelerin kısa tarihi izler.

3. “*böz*'ün Kökeni Üzerine Bir Deneme” başlıklı bölümde ise, yazarın girişte de belirttiği üzere, sözcüğün kökeniyle ilgili olarak yeni bir açıklama getirilmez. Bununla birlikte, çalışmanın yapıldığı güne değin yapılan açıklamalar ayrıntılı bir şekilde yer alır. Çince Yunancaya, Süryaniceden Arapçaya tek heceli ya da çift heceli olarak *böz*'ü bulmak mümkündür. Köken açıklamaları arasında Yunanca biçimle Uygurca biçim arasında bağlantı kurmayan bir görüş vardır, bu görüşe göre sözcüğün ünlü değeri açısından *böz* (*bēz > *bōz* oluşundan dolayı) Yun. *bissos* (βυσσοσ) ile ilgili olamaz, öyle olsaydı sözcük *büs ya da *bis olmalıydı (G. Doerfer-S. Tezcan, *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*, Budapest 1980, 91 s.). Sözcüğün kökeniyle ilgili ayrıntılı açıklamalar ise Róna-Tas'ın çalışmalarında yer alır (2. s., 89. dipnot).

4. bölümde pamuk ve pamuk üretimiyle ilgili terimlere, sözcüklere yer verilir. Uygurca, *käpöz* “işlenmemiş pamuk” ile *böz* “pamuklu kumaş; (pamuklu) elbise” kavramlarını birbirinden ayırt etmektedir.

4.1. Burada yine *käpöz* sözünün kökeni açıklanır. Buna göre sözcük Hotan Sakacası *kapäysä* ve oradan da Sanskrit *karpäsa*'ya gider. İzleyen satırlarda *käpöz*'in geçtiği metinlere, Uygurca metinlerdeki dokumacılıkla ilgili bilgilere yer verilir. Örneğin, Maitrisimit'te şu eylemler görülür:

käpöz tarı- ‘pamuk işlemek’
uruğ saç- ‘tohum saçmak, tohum ekmek’
ota- ‘otlarını ayıklamak’
suva- ‘sulamak’
sı- sapanla- ‘kırmak (ve) sürmek’
ävdi- ‘toplamak → (pamuk) toplamak’
arut- kanla- ‘temizlemek (söz koşması)’
tut- ‘kırmak, parçalamak → pamuk ditmek’

Öteki terimlere gelince ‘eğirmek’ için *yip äñir*- ‘ip eğirmek’, ‘dokumacı’ için *bözçi*, ‘dokumak’ için *böz tokı*- kullanılır.

5. bölümde *böz*'ün özellikleri, nitelikleri sıralanır:

5.1. Bez Ölçüleri: a) sayı+böz: *yarım b.*, *birär b.*, *iki b.*, *iki yarım b.*, *üçär b.*, *altırar b.*, *yüz b.*, vb. Uygurca Xuanzang-Biyografisi'nde (7. Bölüm) geçen *iki böz* ibaresinde geçen ölçü ise Buddhist metin olması dolayısıyla genellenemez. Bir başka ölçü sözü ise *qarı* ve *luğ*'dur. Öteki terimler ise *bağ*, *bağlığ*, *çığ* (< Çin. 尺 *chi* ‘ayak’ = 1/3 m.), *inlig* ‘enli, geniş’ (*in* ‘en, genişlik’), *kölük* ‘yük’, *qarı* ‘ya. 45-50 cm.’ (*qulaç-qarı* ~ *uzun qarı* ise 164.45 cm.), *qulaç* ‘142.24 cm.’, *sınar*, *qat/yitiz* ‘kat’ / ‘genişlik’ ve *bir şon*’dur; *bir şon* = Çin. 一雙 *yi shuang şon* için Xuanzang Biyografisi, 7. Bölüm (Haz. K. Röhrborn, Wiesbaden 1991) 1871. satıra bk.

48-55. sayfalarda *böz*'ün öteki özellikleriyle ilgili bilgilere yer verilir: *şuuluğ tamğalığ* ‘damgalı, işaretli’ (*şuu* < Çin. *shu* ‘yazmak, imzalamak’), ... *kidini/kidinintä yorır* ‘... bölgesinde geçerlidir’ ve *iki uçı kinlig*.

51-55. sayfalarda *böz*'ün kalitesine ilişkin terimler yer alır: *çığarı bözi* (*çığarı*, *çığrı* ‘çıkırık’), *böz*, *yinçgälinçgä* ‘ince’, *qaş böz* (< Skr. *kāśi*) ‘Benares işi, değerli, ince bir dokuma’, *qalın* ‘sık, kalın’, *tas/taş*, *yoğun*, *yumşak/yumşakrağ* ve *yukak(ı)ya* (?) ‘incecik, çok ince’.

5.3. bölümde *böz*'ün geldiği yer, bölge belirtilir: *qoço bözi* ‘Hoço

kumaşı', *solmu bözi* 'Solmu kumaşı' gibi.

5.4. bölümde *böz*'ün kullanıldığı alanlar kaydedilir: *bözögü kärig böz* '(bir tür) tuval, resim yapmak için gerginleştirilmiş bez', *kädgü (tonağu) böz* 'elbiselik kumaş', *tonluk böz/ böz ton*, *yoğluk böz*¹ ve *yuñlaklık böz*.

5.5. bölümde *böz* renkleri yer alır: *ala böz*, *altun/altun öñlüg/altun yaltrıqlağ böz*, *kızıl böz* ve *yürün/yürün' iş böz* 'beyaz kumaş'.

5.6. bölümde *böz*'ün öteki özellikleri ele alınır: *käpöz bözi*, *sañgadi krajanıñ bözi*, *koşomok böz* ve *yorık/yoruğ böz*.

6. bölümde ise *böz*'ün kullanıldığı farklı alanlar ele alınır. Bunları da yine başlıklarıyla sıralayacak olursak: 6.1. ödeme aracı olarak *böz* (arazi, tarla, bağ, köle, at, elbise alım satımında), 6.2. Vergi ve harç olarak *böz*: *kalın* 'arazi vergisi', *kuñçır* 'vergi', *toprak birmiş* 'toprak vergisi', *tütün* 'ev araç/gereci vergisi', *bor* 'şarap (vergisini)', *qöyn* 'koyun (vergisini)', *ulağ* 'posta istasyonundaki atlar için verilen vergi'.

6.3. Mal ve haraç olarak *böz*, 6.4. borç olarak *böz*, 6.5. kira ödemesinde *böz*, 6.6. kira/ıcar karşılığı olarak *böz*, 6.7. elbiselik olarak *böz*, 6.8. resim malzemesi olarak *böz*, 6.9. yazı malzemesi olarak *böz*, 6.10. tıp malzemesi olarak *böz*, 6.11. hediye ve sadaka olarak *böz*.

7. bölümde "Pamuklu Kumaş ve Elbise" başlığı altında Uygurca sözcüklerin bulunan Çince karşılıkları yer alır:

白疊 <i>bai die</i> "pamuklu kumaş"	<i>yañı arığ yürün böz</i> "yeni, temiz beyaz kumaş"
奶妙服 <i>shang miao fu</i> "en iyi, ince giysi"	<i>yumşak böz</i> "yumuşak pamuklu kumaş"
衣 <i>yi</i> "elbise, giysi"	<i>böz</i> "pamuklu giysi" vb.

¹ Yazar burada Eski Uygurca *yoğluk* sözünü Kırgızca жоолук /cöluk/ 'başörtüsü' ile karşılaştırmış. Bu örneğe Anadolu ağızlarındaki *yağlıh*, *yağlık*, *yälüh*, *yälük* biçimlerini de ekleyebiliriz. DS *yağlıh* 'mendil, başörtüsü, 3. havlu, peşkir, 4. tencere tutacağı, tutak' (DS XI. cilt, U-Z, 4122-4123); yine Kırgızca *cöluk* biçimi Kırgızcanın ses tarihi göz önünde bulundurulduğunda *yoğluk*'un yanısıra, *yağlık* biçimine de gidebilir. *yağlık* için ESTY, 4. cilt, 61. sayfaya bk.: Я:ГЛЫК 'платок' (Moskva 1989, haz. L. S. Levitskaya). Räsänen'in *yap-* 'örtmek' ile *yağlık* arasında kurduğu ilişki sanırım ses kuralları gereği kabul edilemez, VEWT s. 176b: *yablak.

Çalışmanın önemli bir bölümünü de “Belegstellenverzeichnis” başlığıyla kullanılan metinlerin yer aldığı bölüm oluşturur. Toplam 113 metnin bulunduğu bu bölümde her metnin, varsa kayıt numarasına (eski ve yeni), yayım yerine, içeriğine, yazı çevrimine ve çevirisine yer verilir. 1, 5, 6 vb. Metinlerin önemli bir kısmı ilk kez burada yayımlanmaktadır. Uygurca Avalokiteşvara metni ise hazırlayanların izniyle kullanımı için daha yayımlanmadan yazara verilmiştir (8. metin). Kimisi ise en az birkaç kez işlenip yayımlanmıştır: 16, 19, 20, 21. metinler.

Metinlerin sıralanışı yeni (U) numaralarına göre yapılmıştır. Liste için 188-191. sayfalara bk. Kısaltma ve kaynaklardan sonra “Sachregister” başlığıyla belli-başlı terimlerin ve kimi yer adlarının dizini yer alır.

Tek bir *böz* sözcüğü çerçevesinde ele alınan bu ayrıntılı ve başarılı çalışma ile ilgili bizim söyleyeceklerimiz kısaca bu kadardır. Çalışmanın gerçek değerinin filoloji, ekonomi, tarih, sosyoloji bilgileriyle donanmış konunun uzmanı araştırmacılarca yapılacak daha ayrıntılı tanıtımlarla ortaya konacağına eminiz.

Mehmet Ölmez